

BANGHA IMRE

Indiai napló 2016. Első rész

Goa

Az indiaiak gyakran kérdezik tőlem, hogy merre fordultam már meg Indiában. A legutóbbi időkig az volt a leggyakoribb válaszom, hogy Goa kivételével mindenütt. A külföldiek által engedély nélkül látogatható minden indiai államban voltam (a Madhja Pradésről egy-másfél évtizede levált Cshattisgarh kivételével, ám mikor Madhja Pradésben jártam, akkor Cshattisgarh még annak a része volt). A turistaparadicsom Goában azonban 2015 decemberéig semmi dolgom nem volt. Ekkor a Goai Irodalmi Fesztiválra kaptam meghívást, melyen Tagore nemzetközi fogadtatásának száz évét bemutató könyvemről beszéltem a társszerkesztő Martin Kämpchennel közösen. Családostul utaztam el az eseménynek otthont adó Goa Nemzetközi Központba. A fesztivál után majd egy hónapra meghosszabbított goai tartózkodásunk alatt aztán volt alkalmam felfedezni ennek az indiai léptékkal mérve apró államnak a kultúráját.

Goa központi része 1510-től egészen 1961-ig portugál gyarmat volt, és a portugál kultúra egészen más nyomot hagyott rajta, mint a szubkontinens többi részén a brit. A portugál-keresztény hatás történelmi mélységét mutatja, hogy Goában már 1556-ban, kétszáz évvel az első jelentős brit hódítás előtt, nyomda üzemelt, mely egyébként Ázsia első nyomdája is volt. Az állam őslakosságának mintegy negyede keresztény, és olyan portugál neveket visel, mint Fernandes, Gomes, Pereira, Dias, D'Souza, D'Costa. A goai táj egyik jellegzetessége a buja növényzetből kiemelkedő, fehérre meszelt, portugál stílusú templom. Emellett sokfelé találhatók portugál kúriák és egyéb épületek, és a trópusokkal kombinált portugál építészet az általam csak képeken látott Brazíliát idézi.

Az indiai hadsereg 1961-ben számottevő portugál ellenállás nélkül foglalta el a túlsúlyos és részeges portugál katonaság által védett Goát. Az ind egységeket csak egy helyütt sikerült egy időre feltartóztatni, ahol a katonák kint felejtettek néhány láda bort, és a felszabadító zászlóalj lerészegedett. Annektálása után Goa sok vendégmunkást fogadott egész Indiából, de legfőképpen a környező Mahárástra és Karnátaka államokból.

A goai keresztények katolikusok, és miséiket vagy konkaniul, vagy angolul tartják. A portugál nyelv innét már szinte teljesen eltűnt. Csak egyszer, egy mise után hallottam, hogy néhány angolul társalgó hívő végül portugálul köszönt el egymástól. A konkani misék énekei nekem rendkívül lágynak tűntek, mígnem az utolsó vasárnapon részt vettünk egy gitárkíséretes, latin dallamvilágot idéző misén a dél-goai Palolem mellett. Karácsonykor azonban angol nyelvű, szabadtéri éjféli

misén voltunk. Ide a goai felsőbb osztályok képviselői jöttek el európai szabású, drága ruhákban. A nyelvtől eltekintve a sok kiöltözött kreolbarna ember között a hagyományos Szicíliában érezhette magát az idegen. Érdekes módon az ünnepi misén az angol mellett elhangzottak konkani énekek is. A legfurcsább azonban egy hindi vallásos ének volt – áldozásra. Ez a szentmise egyik legelmélyültebb pontja, és a hindi a többi indiai kereszténnyel való egységet, a hívők indiaiságát fejezte ki.

Én a legtöbbször a hindit használtam a goaiakkal való érintkezésben. Csak egyszer szólt vissza angolul egy utcai árus, hogy nem tud hindiül. Az állam hivatalos nyelve a mintegy hétmillió ember által beszélt konkani. Ezt a Mahárástra államtól délre fekvő Konkán partvidék több államában, így Karnátakában és Keralában is beszélik az Arab-tenger partján, és – helytől és vallási hovatartozástól függően – ötféle írással írják: az államilag támogatott északi dévanágarival, egy portugál alapokon kidolgozott latin betűs ábécével, valamint a karnátakai kannada, keralai malajálam, továbbá perzsa írással. Könyvkiadás ezek közül az első kettőn jelentős, és mintegy 60–40 százalékban oszlik meg.

Bár már a portugál hódítás előttről maradt fenn jó néhány indiai írású konkani felirat, a nyelvet évszázadokon át inkább latin betűvel írták. Az indiai irodalmak közül a konkániban mutatható ki legkorábban az európai irodalmak hatása, csak erre az irodalomra hatott a barokk, és ennek a nyelvnek született a legelőször európai típusú nyelvtana a keresztény inkulturáció élharcosának, a páratlan életművel bíró angol jezsuita Thomas Stephensnek (1549k.–1619) a tollából. A posztumusz megjelent kötet a következő hangzatos portugál címmel bírt: *Arte da lingua Canarim composta pelo Padre Thomaz Estevão da Companhia de IESUS & acrescentada pello Padre Diogo Ribeiro da mesma Cõpanhia e nouemente reuista & emendada por outros quatro Padres da mesma Companhia. 1640.* A huszadik században a latin betűs írás mellett felvirágzott a dévanágarí írásos konkani irodalom is. A nyelvet azonban sokan a maráthi egy dialektusának tartották, és csak 1987-ben ismerték el India egyik hivatalos nyelvének. A konkani fejlődését azonban nagyban akadályozza a hindu-keresztény törésvonal mentén húzódó latin-nágarí megosztottság.

Az irodalmi fesztiválon megismerkedtem néhány hindu íróval, többek között a nagyszakállú Ramés Bhagyant Véluszskarral. Egy vezető keresztény író is hozzánk sodródott, de miután elmondott néhány adatot, továbbállt. Láthatólag nem sok kedve volt beszélgetni hindu író társaival. Egy Goában élő maráthi fizikus úgy tudta, hogy a goai nyelvnek 1961 előtt alig volt irodalma. A konkáninak ugyanis kifelé is meg kell küzdenie az elismerésért. Indiai mértékkel egy hat-hétmillió nyelv túlságosan kicsiny. 1987 előtt az államnyelv, beleértve az állami iskolák nyelvét, a maráthi volt. Sőt, anektálása után Goát sokan túl kicsinynek tartották ahhoz, hogy önálló államot alkothasson, és a hatalmas Mahárástra államba akarták beolvasztani. Az önálló Goa azonban turizmusa miatt sikerállam lett. Manapság nem elsősorban a maráthi felől fenyegeti veszély a konkani nyelvet, hanem az angol felől. Ott-tartózkodásunk alatt arról cikkeztek az újságok, hogy a keresztény goaiak egy csoportja kiterjesztené az állami támogatást az angol nyelvű iskolákra is, szélesebb

utat nyitva ezzel gyermekeik összindiai és nemzetközi karrierje előtt, és precedenst teremtve rá, hogy Indiában nemcsak a magán-, hanem a közoktatás nyelve is az angol legyen.

A Nemzetközi Központ vendégházának takarítónője kedvesen mosolygott. Szóba elegyedtem vele hindiül, és megkérdeztem, hogy van konkaniul a „hogyan van?” és „hogyan hívják?”. Az újind nyelvek alapján mindkettőt könnyen megjegyeztem. Az utóbbit például úgy mondják, hogy *tumcsé nāō kité?* A *tum* a „ti” vagy „ön” megfelelője hindiül is, a *-csé* a maráthiból is ismert birtokos rag, a nazalizált *nāō* a szanszkrit *nāma*, „név” megfelelője, gyönyörű indoeurópai szó, ugyanebben az alakban a hindi nyelvjárásaiban is szerepel; a *kité* kérdőszót nem ismertem, de az újind nyelvekben a kérdőszavak általában *k* hanggal kezdődnek. A takarítónő nevét elfelejtettem, de az általa tanított mondat megmaradt. Mivel gyakran összefutottam vele a folyosókon, újra meg újra kérdeztem tőle egy-egy rövid mondatot. Az irodalmi fesztivál konkani standján vettem egy kis angol nyelvű konkani nyelvkönyvet és egy konkaniul írt, már eladáskor szétesőben levő filléres nyelvtant, aztán szabad óráimban végig is tanultam a bennük levő, viszonylag kis anyagot. Később, a Vasco da Gama város temploma melletti ajándékboltban beszereztem a konkani Újszövetséget is. A nyelvkönyvek dévanágarí írásosak, az Újszövetség latin betűs. Hosszú időbe telik, míg minden latin betűs karaktert sikerül beazonosítanom dévanágarí megfelelőjével. Idővel a nagy fővárosi könyvesboltban vettem még két további vékonyka nyelvkönyvet is, és ezzel beszereztem minden szélesebb körben elérhető anyagot. Ezekben a nyelvkönyvekben olyan erős volt a portugál alapú latin betűs átírással szembeni ellenállás, hogy annak létezését meg sem említik, hanem egy angol alapú átírást vezetnek be, amelyet a külföldiek számára könnyebben hozzáférhetőnek gondolnak. Ennél sokkal szerencsésebb a konkani mondásokat tartalmazó naptár, mely előbb nágarí, aztán hagyományos latin ábécével, majd pedig előbb szó szerinti, aztán magyarázó angol fordításban közli a mondásokat. Karácsonyi ajándékként óriási sikerem van vele Goában élő, konkaniul nem tudó barátaimnál.

A latin betűs konkani írás számomra nehézkesnek tűnik, mivel nem jelöli sem a hosszú és rövid magánhangzók, sem az *a* és *o* hang közötti különbséget. A nyelv neve ezzel az írással a torzszülöttnek látszó *konkenni* alak. Egy keresztény barátom azonban felvilágosít, hogy ezek az ind nyelvekben fontos különbségek – ugyanúgy mint a keleti rokonnyelv, a bengáli esetében – nem léteznek a köznyelvben. A konkani újind nyelv, ezért struktúrájának megértésével nincs nagy gondom. Érdekes, hogy drávida hatásra megjelenik benne az idézett beszéd végét jelölő szócska, a szanszkrit *iti* és a telugu *anu* megfelelője, a *mbon* „úgymond”. Mivel az újind nyelvek délnyugati ága viszonylag messze esik az északi és a keleti ágaktól, melyeket jól ismerek, ezért a szókincs nagyban eltér az általam ismerttől. Egyhónapos tartózkodásom végére azonban már konkaniul társalogtam a sofőrrel. Utolsó goai napjaimon legjobb nyelvkönyvem elajándékoztam, egy másikat pedig a jegyzeteimmel együtt elveszítettem. Mikor aztán végiggondoltam, hogy a keresztény goaiak általában tudnak angolul, a hinduk pedig hindiül, és hogy a nyelvnek jelentős középkori

kézírtas irodalma nincs, rájöttem, hogy mind emberi, mind tudományos szinten felesleges erőfeszítés több időt fordítanom a konkanira. Hogy eddigi próbálkozásaimnak mégis gyümölcse legyen, nekifogtam megtanulni a hozzá közeli maráthit.

Uttarájana

Vadódará, január 15.

Uttarájana, „északra jövés” ünnepe van Gudzsarátban. Ez a *makar szankranti*, „a makara csillagjegybe való átmenet” ünnepével esik egybe. Mindkét név asztrológiai jelenségre utal. A *makar szankranti* a háromévente tartott *Kumbha mélá*-ünnep időpontja, melyet sokmillió látogatottságával a világ legnagyobb fesztiváljaként hirdetnek. A négy meghatározott hely közül az idén Uddzsainban tartják. Az *uttarájana* a nap északra indulását, a napok hosszabbodását ünnepli. Itt Gudzsarátban ez a papírsárkányok ünnepe. Már napokkal előtte megtelnek az utcák papírsárkány-árusokkal, akik húszasával árulják az egyszerű pálcikavázás sárkányokat, és hatalmas orsókon festik hozzájuk a zsinegeket. Daksának is kétnapos szünete van, így remélem, hogy lesz majd időnk együtt dolgozni.

A kétnapos ünnep első napján reggel hét tájban olyan fülsüketítő zene ébreszt a szomszédból, hogy szinte beleremegnek a falak. Megfázással küzdök, és szívesen aludtam volna még. Olyan erővel jön, hogy sokáig azt hiszem, hogy valamelyik közeli iskola bérelt nagyteljesítményű hangfalakat. Idővel más irányból is felhangzik a zene. Mikor kimegyek, látom, hogy az ég tele van papírsárkánnyal, és hogy minden ház lapos tetejéről sárkányt eregetnek felnőttek és gyerekek egyaránt. Reggeli után Dzsajéssal én is felmegyek a tetőre. Dzsajés lánya, Harsruti már rég fent van, és sárkánya messze lebeg az égen. Én is próbálkozom, de alig van szél. Ráadásul kicsi a háztető, és villanyvezetékek húzódnak felette. Tíz-húsz perc után feladom, és Dzsajés segítségét kérem, de neki sem megy most. Pedig a sárkány feleresztése csak az első lépés lett volna. Utána következhet a küzdelem a többi sárkánnyal. A zsinégünkkel meg kell próbálni elvágni egy másik sárkány zsinégét. Az ilyesmi most szóba sem jön. Dzsajés elmondja, látta, hogy a szomszédék minden nap gyakorolták a sárkányeregetést, és mostanra már nagyon ügyesek. Én a tető kicsiségével küzdöttem, pedig vannak emberek, akik egy helyben állva is a legmagasabbra tudják eresztetni a sárkányt. Vannak persze balesetek is. Tavaly például egy gyermeket megfojtott a zsinég.

Fentről látni, hogy nem intézmények, hanem családok tették ki a hangfalakat a házuk tetejére, és igyekeznek hangerővel túllicitálni a szomszédot. Amennyire gyönyörű a sok sárkány a város felett, annyira őrjítő az egész napos hangzavar. Nehéz így szövegkiadáson dolgozni. Délutánra annyira elfáradok, hogy a sokfajta dübörgés között is sikerül elbóbiskolnom.

India a háztetőről egészen más, mint letről. A középosztálybeli családok nem az utca, hanem a belső udvar felé élnek az életüket, és a tetőről belátni a közeli udvarokba. Az, ami letről zárt világnak tűnt, innét fentről kitárulkozik.

Estefelé fákat öntözök Daksával és Anítával lakóparkbeli új házuk közös kertjében. A füvesebb helyeken dobogunk a lábunkkal, nehogy kígyóra lépjünk. A kert tele lepottyant sárkánnyal. Helyrehozok néhányat, és megint megpróbálok röptetni, de nincs szél. Nem értem, hogy ilyen szélcsendben hogy lehet a város ege tele sárkánnyal.

Amint besötétedik, kínai lampionok lepik el az eget, és hullócsillagként úsznak felettünk. Lélegzetelállító látvány, és még az sem rontja el, hogy mindenfelől tűzijátékozni kezdtek, s a zenét felváltotta a durrogás. Ahogy megyünk haza, úton-útfelel lepottyant lampionokat látunk. Egy kigyulladt lampion az út közepe fölött megakadt a villanyvezetékben. Igyekszünk áthaladni alatta, mielőtt lepottyanna.

Az útszéli szabó

Az útszéli szabónál megvarrattam néhány dolgot. Harminc rúpiát, azaz százötven forintot kért a tíz-tizenöt perces munkáért. Ötvenest akarok neki adni, mert szegény, és jó munkát végzett, de visszautasítja. Végül negyvenben egyezünk ki.

Az Indiában utazó külföldinek általában az az érzése, hogy mindenki pénzt szeretne róla leszedni, és nagyon is várják a borraivalót. Különösen igaz ez olyan helyekre, ahol turisták fordulnak meg. Egy-egy ilyen eset aztán emlékeztet rá, hogy mennyire felszínes ez az elképzelés. Indiában nagyobb a szakadék a vásárló és a szolgáltató között, és a vásárló általában rendkívül gyanakvó. A gyanakvás aztán fenntartja ezt a szakadékot, és nem hagyja, hogy észrevegyük az embert abban, aki kiszolgál minket. Egyszer egy buszon egy ember ülőhelyet szorított nekem, s mikor beszédbe elegyedtem vele, elmondta, hogy hivatalos. Ez olyan munka, ahol mindenki csak parancsolgat neki. Itt a buszon azonban, hála a figyelmességének, én emberként találkoztam vele. Néhány hete Goában volt hasonló élményem. Az irodalmi fesztiválon a szünetekben libériás inasok szolgálták fel a teát. A családommal a tengerpartra mentünk kirándulni. Mikor egy ideje nem jött a busz, és már riksába akartunk ülni, egy ember elmagyarázta, hogy mindjárt itt van a közvetlen járat, érdemes várni. Egyébként ő is arra megy a társával együtt. Mondja, hogy felismert az irodalmi fesztiválról, ugyanis ők voltak a libériás inasok. Bengálból jöttek, idegenforgalmi technikumot végeztek, de ennél magasabb állásra nem futotta még ezzel a képzettséggel sem.

A hercegnő riksása

A sivatagos Bíkánér a függetlenség 1947-es elnyerése előtt majd ötszáz évig az egyik legnagyobb kiterjedésű rádzsput állam volt egy maharadzsza-dinasztia uralma alatt. Bár alig ezer hindi művet tartalmaz, régisége révén a királyi Anup Sanskrit Library az egyik legjobb kéziratos könyvtár Indiában. Emellett még két

kiemelkedő gyűjtemény van a városban, a néhai tudós Agarcsand Náhtá száz-
ezres magánkönyvtára, és a néhány különleges magánadományból és vásárolt
anyagból összeálló, mintegy huszonkilencezres állami gyűjtemény a Rádzsasz-
tháni Keletkutató Intézetben. Ezelőtt már kétszer is jártam Bíkánérben, de csak
a Náhtá könyvtárban tudtam dolgozni. A másik kettőbe előzetes bejelentkezés
nélkül nem engedtek be. Most jobban felkészültem: az állami gyűjteménybe és
az Anup Könyvtárba is küldtem levelet. Mivel az Anup Könyvtár továbbra is a
maharadzsa-dinasztia tulajdona, ezért az egyik bíkánéri hercegnőnek, Rádzsjasrí
Kumárínak írtam a levelet, akinek címét egy amerikai kollégám adta meg. Egy
londoni kutató-kolléga szintén megüzente, hogy majd értesíti a hercegnőt. Az
amerikai tudós nem volt túl derűlátó a királyi családot illetően. Gondolom, mi-
kor ott járt, nem sikerült megkapnia a kívánt kéziratokat.

Hat-hétórás taxizás végén, éjfél után ködben és hidegben érkezünk meg a bíká-
néri Kalinga szállodába. Másnap reggel meleg sapkával a fején, pokrócba burkolva,
megfázással küzdve, de hatalmas mosollyal megjelenik a szállodában régi autórík-
sás barátom, Ghansjám. Öt vagy húsz éve ismertem meg, mikor doktori kutatásom
először vetett Bíkánérbe. Akkor vonattal érkeztem, és látva, hogy külföldi vagyok,
az állomáson indiai szokás szerint megrohmozta a riksások, hogy felajánlják szol-
gálatukat. Bár egyre idegesebben, de visszavertem a rohamot, és úgy jutottam ki
az állomásról, hogy mindenkit visszautasítottam. Jobban szeretem a kint békésen
várakozó sofőröket. Ezúttal azonban megjártam, mert kint nem volt senki. Ekkor
szólított meg Ghansjám, aki megértette, hogy mi a helyzet. Meglepetésemre azt
mondta, hogy mivel nem lenézően és idegesen utasítottam vissza, ezért hajlan-
dó elvinni. Az egész napot végigriksázta velem, egyik gyűjteményből a másikba.
Hatalmas csodálkozásomra rendkívül sokat tudott a gyűjteményekről és a királyi
családról. A legjobb idegenvezetőnek bizonyult. Elutazásom után, bár elvesztet-
tük a kapcsolatot, gyakran eszembe jutott, hogy ilyen tájékozott riksással soha nem
találkoztam. Második utamon, 2008-ban már nyugodtabban utasítottam vissza
a riksás próbálkozásokat az állomáson. Kiérve az egyik riksástól megkérdeztem,
hogy ismeri-e Ghansjámot, és nagy szerencsémre nemcsak ismerte, hanem az azóta
elterjedt mobiltelefonok segítségével pár perc alatt össze is hozott vele. Ugyanolyan
segítőképz volt, mint egy évtizeddel azelőtt. Most már okultam a dolgokból, és el-
kértem minden elérhetőségét.

A bíkánéri kéziratvadászatra elkísért vadódarái kollégám, Daksá is, aki jelenleg
az ottani egyetem hindi tanszékének vezetője. Megfázásom miatt egy héttel elha-
lasztottuk az utat Indiának ebbe a viszonylag hideg részébe, ahol ráadásul nem is
ismerik a fűtést. Első utunk az állami gyűjteménybe vezetett, ahol levelem hatására
már elő is készítették a szükséges kéziratok elektronikus képeit. Az utóbbi években
digitalizálták szinte az egész állami gyűjteményt, és eredeti kéziratot a kezünkbe
sem adnak. A fényképek általában jó minőségűek, és a marginália is szerepel rajtuk
annak rendje-módja szerint. Így aztán sokat nem veszítek az új rendszerrel, mivel
engem elsősorban a szöveg érdekel. Egy-két órás társalgás, adminisztráció és infor-

matikai körülményeskedés után már kezünkben is van a kért kéziratot tartalmazó CD. Így aztán délután már át is mehetünk az óvárosi Náhtá-gyűjteménybe.

Az óváros tele van szorosan egymás mellé épült régi és új kereskedőpalotákkal, *havélikkel*. Sok közülük javításra szorul, mások romosak. Igazi patriarchális világ: a férfiak az utcára kitett hatalmas faágyakon kártyáznak, vagy egy-egy teaárusnál cseverésznek. Nőt alig látni idekint. Ghansjám a keskeny síkátorokban kerülgeti a kóbor teheneket a riksával. A legtöbb ember itt gyalog vagy motorbiciklin közlekedik. Az egyik síkátorban azonban egy pótkocsis traktor jön velünk szembe, és mi visszahúzódunk, míg valahogy el nem férünk egymás mellett. A dzsaina templommal szemközti Náhtá-gyűjtemény zárva, de a szomszédok mondják, hogy a könyvtáros ebédelni van, és nemsokára visszajön. A gazdag Náhtá kereskedőcsalád már nem itt lakik, és egy könyvtárost foglalkoztat a kölcsönzések lebonyolítására, s a kéziratok további katalogizálására. 2008-ban még viszonylag új volt ez a rendszer. A gyűjtemény mintegy felét még régebben katalogizálták nagy kéziratok füzetekben. A katalógusokhoz mutató nincs, úgyhogy akkor mind az ötvenezer bejegyzést végignéztem. Most reméltem, hogy az elmúlt nyolc évben sikerült előrehaladni. Sajnos nem sokat. További három, sokkal kisebb méretű füzet készült el egy-két ezer új bejegyzéssel. A könyvelő végzettségű új könyvtáros nem nagyon ért a katalogizáláshoz. Csak a kéziratok katalógusszámát, címét és nyelvét jegyzi le. A szerző, a másolási hely és idő, az írásmód és a beszerzési hely homályban marad. Míg 2008-ban hatalmas „zsákmánnyal” tértem vissza, most semmi számomra fontos új anyagot nem találok. Daksá a rend kedvéért másolatot rendel egy-két kevésbé fontos könyvről.

A legfontosabb munka az Anup Könyvtárban vár. Levelem hatására valószínűleg engednek majd olvasni, de ha nem akarok heteket itt tölteni, akkor másolatokat kell szereznem a kívánt, legfontosabb kéziratokról. Erre azonban a viszonylag nyitott Keletkutató Intézettel és a Náhtá-gyűjteménnyel ellentétben nem a könyvtárostól, hanem csakis a tulajdonostól, azaz valamelyik hercegnőtől kaphatok engedélyt. Indiában a legtöbb királyi család tagjai évtizedekig húzódo pereskedésekben veszekednek a vagyonon. Bíkánérben két hercegnő áll haragban egymással, a fiatal Sziddhi Kumári, és nagynénje, Rádzsjasrí Kumári. Ghansjám, mint sok más helyi, járatos a királyi család dolgaiban, és elmondja, hogy jól ismeri Sziddhi Kumárit, aki a helyi parlamenti képviselő a kormányzó hinduista párt színeiben. Mielőtt politikára adta volna a fejét, ő is történelmet és muzeológiát tanult, és továbbra is érdeklik a tudományos kérdések. Felajánlja, hogy összehoz velem. Én eredetileg a nagynéninek írtam levelet, de fogalmam sincs, hogy kinek a kezében a döntés, és most ez tűnik járható útnak.

A hercegnőt angolul *princessnek* címzik. Hindiül *máháradzskumári* lenne, de ezt sosem hallottam. A helyiek rádzsaszthániul *bái-szá*, azaz „kedves úrnő”-ként hivatkoznak rá. Később megtudom, hogy a rádzsasztháni nagyon is kedveskedő nyelv. Állítólag még szitkozódás közben is kedveskednek: „Ragyogjon a cipóm a kedves fejednen!” Én a levelemet valószínűleg elhibáztam, mikor Rádzsjasrí Kumárit „Fel-

séged”-nek szólítottam. A dzsajpuri maharadszát H.H.-nak, azaz *His Highness*-nek, „Őfelségének” szólították. Ennek a mintájára írtam. De itt egyik hercegnőt sem szólítják őfelségének. Gondolom azért sem, mert nem koronázták meg őket.

Ghansjám elmondja, hogy a hercegnő esténként a *Dzsúnágarh*, azaz Óvár nevű palota irodájában szokta intézni a paloták adminisztrációját. Erről nem sokan tudnak, és a legtöbben a képviselői irodájában keresik fel. Uralkodása ötszáz éve alatt a dinasztia öt-hat új királyi lakhelyet épített, és ezek közül a Dzsúnágarh az egyik legszebb. Napközben hatalmas turista-tömeg látogatja, de négy óra után már nincsenek külföldiek. Most viszont, mivel szerda van, az egyik hatalmas kapu alatt megbúvó kis Ganésa-templomhoz igyekszik óriási tömeg. A szerda ugyanis az elefántfejű Ganésa-istenség tiszteletének a napja. Miután átkeveredünk a Ganésát megpillantani áhító hívek tömegén, szinte teljesen elhagyatott, hatalmas palotaudvarra érünk. Ghansjám elmondja, hogy mivel még nincs itt a hercegnő autója, várunk kell, és egy félreeső szögletben egy kerti kávézóba visz. Én két forró levest rendelek magamnak.

Várakozás közben Ghansjámot faggatjuk, aki végig hatalmas mosollyal, lelkesen beszél. Elmondja, hogy bátyja történelmet tanít egy egyetemen. Ő maga orvosanhallgató volt, de anyagi nehézségek miatt abba kellett hagynia tanulmányait. Ekkor egy bankban autóriksa-kölcsönért folyamodott, és úgy tűnik, képesítéseire való tekintettel rendkívül könnyen meg is kapta azt. Jól tud angolul, és gyakran fuvaroz külföldi turistákat. Az interneten honlapja is van. Idővel kiterjedt kapcsolatrendszerre tett szert, számos német és francia baráttal. Ma már sok nemzetközi utazási iroda ismeri, és küld hozzá magánturistákat. Elmondja, hogy több európai útikönyvben is név szerint szerepel. Ahogyan az írók írói álneveket vesznek fel, ő is használ munkanevet, amit a külföldiek könnyebben ki tudnak ejteni. Elmeséli egy német fiú esetét, aki szegényesen utazgatott Indiában. Egy nap Ghansjám riksáztatta, és megtudta, hogy otthon nincs munkája. Ghansjám beajánlotta egy német utazási irodánál, és már vagy nyolc éve idegenvezetőként dolgozik náluk. Hálából most meghívta Ghansjámot Németországba. Májusban utazik, és ellátogat Franciaországba is az ottani barátaihoz.

Ahogy várakozunk, a lemenő nap egyre változatosabb színekbe öltözteti a sárga és vörös kőpalotát és a körülötte levő épületeket. Én körüljárók fényképezni. Ahogy sötétedik, nemcsak a színek lesznek egyre változatosabbak, hanem hatalmas galambrajok kezdenek röpködni az épületek fölött. Ghansjám elmondja, hogy a legjobb a palotát esős évszakban, eső után fényképezni, mert akkor nem borítja madárpiszok a hatalmas párkányokat. Egyik visszatérő vendége egy hivatásos francia fényképész. Mikor utaztatja, asszisztensként is működik mellette.

Bíkánér viszonylag messze esik a fő rádzsasztháni utaktól, és a repülőtere csak most készül. Gyakran taxival jönnek a turisták. Ám a személykocsik nem alkalmasak a városnézésre. Ilyenkor jön jól Ghansjám riksája. Elmondja, hogy óvárosi kiruccanásaira Sziddhi Kumári is riksával jár titkára kíséretében, és ilyenkor ő a sofőrje.

1. kép. Katedrális utcai betlehemmel

2. kép. Indiai barokk szószék Goában

3. kép. Portugál partraszállás – dombormű az ó-goai székesegyházban

4. kép. Templom Goában

5. kép. Elefántfürdetés

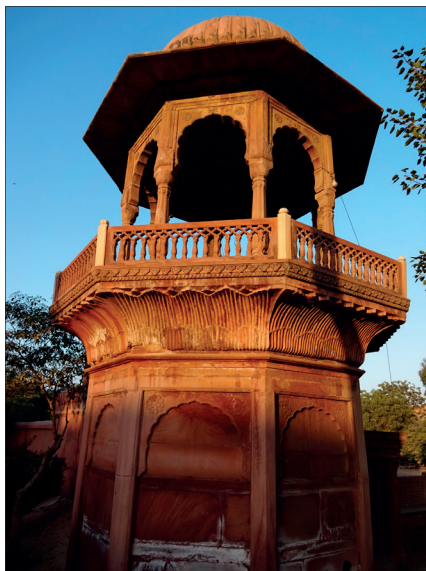
6. kép. A Goai Irodalmi Fesztiválon

7. kép. Papírsárkány-árusok

8. kép. Sárkányeregetők a háztetőkön

9. kép. Pavilon a Régi Palotában

10. kép. Lépcsők a Régi Palotában

11. kép. Kőcsipkés ablakok és galambok Dzsúnágarhban

12. kép. Ghanasjám és Daksá a Régi Palotában

13. kép. Bikanéri falfestmény

14. kép. Lálgarh – a Vörös Palota Bikanérben

15. kép. Asszonyok Bikanérben

16. kép. A bikanéri állami levéltárban

17. kép. Tagore-könyvünk bemutatója Sántinikétanban

18. kép. Vándorkovácsok Sántinikétanban

19. kép. Mosóemberek Sántinikétanban

20. kép. Land Art Sántinikétan határában

Szinte sötétedésig vártuk a hercegnőt, aztán, amikor láttuk, hogy ma már nem fog jönni, mi is továbbálltunk, és másnapra halasztottuk a találkozást. Ghansjám megbeszélte a helyiekkel, hogy másnap telefonálnak neki, ha megjött a hercegnő, és akkor átvisz majd hozzá.

Mindez oda vezetett, hogy még egy napot az Anup Könyvtáron kívüli gyűjtemények kutatásával töltünk. Először a Gangá Szingh Múzeumba mentem el, mert ennek is van egy gazdagon látogatott könyvtára. Amint kiderült, a könyvtár nem tartalmaz kéziratos anyagot, de azért az emeleten kiállított miniatúra-gyűjteményen végigvezetett a múzeumi alkalmazott. A Múzeum anyaga egykor maharadzsák magángyűjteménye volt, ezért nevezték el az intézményt a néhai Gangá Szingh maharadzsáról. Jórészt a rádzsasztháni iskolához tartozó, néha szöveges festmények láthatók benne. Különlegessége egy harminchat festményből álló teljes *rágamálá*-sorozat, mely az indiai zenei rágákat, hangulatokat vetíti ki képekbe. Egy-egy hangulat megjelenítése központi elképzelése a kora-újkori ind kultúrának. Nemcsak zenei művek és képek fejezhetnek ki rágát, hanem kéziratos versek is. Bár azokat elsősorban éneklésre szánták, el tudom képzelni, hogy néhányuk, ugyanúgy, mint a festmények, függetlenedett a zenétől. A miniatúrafestők másik kedvenc témája a szerelem érzelmi állapotainak megjelenítése nőalakokon, legyen az az együttlét öröme, a sértett önérzet vagy épp a szerető utáni vágyódás. Az ilyen általános érzelmeállapotokat aztán az irodalmat követve a képeken is ezernyi további lehetséges állapotra bontják.

Következő állomásunk a Rádzsasztháni Levéltár volt. Itt elsősorban történelmi anyagot őriznek, de reméltem, hogy irodalmi kéziratok is bekerültek a hivatalos dokumentumok közé. Nyolc éve csak Delhiből szerzett különleges engedéllyel engedtek ide be külföldieket. Az igazgató Khadgavat száhab azonnal fogad, és elmondja, hogy az anyag nagy része már fent van a neten, és minden további nélkül elérhető. A legfontosabb történelmi dokumentumokat *facsimile* is kiadták nemrégiben. A reprodukciókat a perzsa szöveg nágarí betűs átírása és hindi fordítás kíséri. Ezzel tovább is mehettünk volna, hiszen az anyagot otthon az íróasztal mellől is kutathatom. Az igazgató azonban felajánlotta, hogy végigvezetett a levéltáron. Mielőtt elindultunk volna, megkérdezte, hogy adnék-e interjút a szintén jelenlevő helyi hindi újságírónak, akivel akkor el is beszélgettem vagy tíz percet, és az egyik legjobb hindi interjút készítette. Nem ment bele tudományos részletekbe, hanem azt emelte ki, hogy milyen kapcsolatban vagyok Indiával és a hindi irodalommal. Címnek is azt a mondatomat adta, hogy „Hindiül beszélve segítő kezekre találok”.

A levéltár két kutatója vezet végig az intézeten. A levéltár egy része kiállítás a fontosabb dokumentumok másolataiból. Több perzsa nyelvű szultáni levél is van náluk, melyeket a szultánok a rádzsput uralkodókhöz intéztek. Itt őrzik Aurangzéb szultán azon levelét, melyben tudatja az ámbéri rádzsput uralkodóval, hogy testvérével szemben ő győzedelmeskedett a trónviszályban, és felajánlja, hogy csatlakozhat hozzá. A legmegindítóbb azonban egy rádzsput hercegnő hosszú, hindi nyelvű szerelmeslevele mintegy háromszáz évvel ezelőttről. A levél fejléce helyett

egy miniatúra áll. Utána a hercegnő vagy száz különféle imádó-kedveskedő megszólítással illeti az urát, és kéri, hogy látogasson el hozzá. Az utolsó mondat valahogy így hangzott: te úr vagy, én csak egy egyszerű nő. Mindegyikünk lelkesen olvassa a dokumentumokat, és tesz hozzá valamit a maga szakterületéről. Jó lenne, ha a tudományos kutatás mindig ilyen vidám együttműködésből állna.

Egy másik kiállítóterem a száz évvel ezelőtt Bíkánérben letelepedett olasz nyelvész, Tessitori munkásságát mutatja be. Ő a szanszkrittal és a nyugat-rádzsaszháni nyelvjárással foglalkozva szerzett nemzetközi hírnevet magának. Külön termet szenteltek az indiai szabadságharc hősének. Azokat a még élő embereket, akik legalább fél évet töltöttek politikai fogolyként brit börtönben, néhány évtizede meginterjúválták, és képüket rövid életrajzzal együtt itt gyűjtötték össze. Az interjúkat pedig feltették az internetre.

Az igazi anyagot öt óriási csarnokban őrzik, ahol emeletnyi magasságig teletömött polcokon piros vászonba csomagolva, egykori maharadzsza-államok szerint csoportosítva állnak a dokumentumok. Egy kisebb teremben csak a földügyi dokumentumokat őrzik. Ezek a legkeresettebbek, hiszen ezeket nem annyira történések, mint jogászok kutatják a peres ügyek eldöntésére.

Az egyik teremben egy hatalmas könyv mögött apró emberke áll. Tudós kísérőm lekezeléssel vegeyes tisztelettel mondja el, hogy ez az ember rendkívül ritka írásmódokat is el tud olvasni. Meg is kérjük, hogy olvasson nekünk az előtte álló hatalmas könyvből. Folyékonyan olvassa a mindegyikünk számára ismeretlen rádzsaszháni adminisztratív írásmódot. Pénzügyi kiadások szerepelnek benne. Elmondja, hogy egy kisebb dél-rádzsaszháni állam költségvetését tartalmazza a könyv, mintegy százötven évvel ezelőttről. Elmondja továbbá azt is, hogy többen jöttek már hozzá, hogy tanítsa meg nekik az ilyesfajta dokumentumok olvasását. Eredetileg egy alacsonyrangú rádzsaszháni törzsből származik, de szakácsként dolgozott. Lelkesedésből tanulta meg a rádzsaszháni kereskedő-írásokat. A levéltár most könyvkötőként alkalmazza. Egy másik hatalmas könyv mögött egy szakállas öreg muszlim áll. Ő a perzsa dokumentumok szakértője. Megkérdezem tőle perzsául, hogy merrefelé járt Iránban. Ő elmondja, hogy érti, amit kérdezek, de beszélni nem tud perzsául. Míg sok száz éven át Indiában a perzsa volt a tudomány és az arisztokrácia nyelve, mára már alig van, aki érti. A muzulmánok, akik egykor a leginkább kötődtek hozzá, ma már arabul tanulnak, mert vallási jelentősége mellett e nyelv juttathatja jól fizető munkához az arab országokban a vállalkozó szelleműeket.

Mivel Ghansjámot kora délutánig nem értesítették, hogy megjött volna a hercegnő, most már elmegyek az Anup Könyvtárba. Az adminisztrációt a luxushotellé átalakított Lálgarh, „Vörösvár” palotában végzik. Leveletem annak rendje és módja szerint megkapták, és most elmondják, hogy semmi akadálya, hogy másnap reggel jöjjenek megnézni a kéziratokat. Fényképeket azonban nem készíthetek róluk – félsiker. Mégiscsak beszélnem kell a hercegnővel.

Hazabandukolok a közeli szállodába, ahol fel sem megyek a szobámba. Csak az igazgatói iroda környékén van wifi. Mivel különleges vendég vagyok: Ghansjám ba-

rátja, ezért beengednek számítógépezni az üres irodába. Néhány kínai vendég, aki szintén be szeretne jönni, hevesen tiltakozik. A portásfiúk azzal csitítják őket, hogy én „családi vendég” vagyok. Közben berobog Ghansjám, hogy azonnal indulnunk kell, mert megjött a hercegnő. Amilyen gyorsan csak lehet, megyünk az Óvárba. Így is késő. Ghansjám csak a kifelé kocsikázó hercegnőnek tud integetni, aki vissza is int neki. Arról beszél, hogy néhány hete a családját vitte el hozzá, és készítették közös fényképet. Csak remélni tudom, hogy holnap több szerencsével járunk.

Másnap reggel annak rendje és módja szerint elmegyek az Anup Könyvtárba. A „Vörösvár” bejáratánál szembejön velem a hercegnő kocsija, de én ismeretlenül még csak nem is integethetek neki. Egész nap a könyvtárban dolgozom. Valóban nagyszerű anyaguk van. Ha nem engednek fényképezni, akkor egy-két hetet itt kell ülnöm, hogy az egészet feldolgozzam. Én a valószínűleg 1580 körül alkotó, hindu témákról író muzulmán költő, Álám néhány legrégebbi kéziratos könyvét bogarászom. Viszonylag szerencsés dolognak számít, hogy már 1660 környékéről származó kéziratban is maradt fenn verse. 1690 környékéről két nagyobb versgyűjteményét is őrzik a könyvtárban, továbbá egy antológiát, amelyben szintén számos verssel szerepel. Fehér szövetkesztyűt adnak, hogy érintésüinktől ne legyenek zsírfoltosak a kéziratok. Európában a kesztyű kötelező. Indiában most látom először. A nyilvánvalóan nem erre a célra készült, rendkívül vastag kesztyűvel azonban csak olyan ügyetlenül lehet megfogni egy-egy lapot, hogy annak széle minduntalan letörik. Leveszem a kesztyűt: legyen csak ott az ujjenyomatom a lap szélén, de maradjon is meg az a lapszél. Daksá datálatlan Bádzsíd-kézirata különösen pocsek állapotban van. Harminc egymástól független lap alkotja, sok közülük kettőbe-háromba törve. Néhánynak lyuk van a közepén, másoknak hiányzik a széle. Nagyon sok a hiányzó szövegrész. Mint egy puzzle-t, úgy állítjuk össze. A legnagyobb segítség, hogy számozva vannak a kétsoros versek, habár ez a számozás négy-öt laponként újraindul. Egy-egy ilyen összerakott laphoz nagyon elkelve a fénykép. Úgy belemerülünk a kéziratozásba, hogy pillanatok alatt elmegy az egész nap.

Öt órakor aztán ismét visszasétálok a szállodába, majd fogok egy riksát, és átmegek a hatig nyitva tartó Keletkutató Intézetbe. A sofőr magyarázza, hogy ő is Ghansjám barátja. Ghansjám ekkor telefonál, hogy megjött a hercegnő. Az intézetben félbehagyom az ügyintézkést, és rohanok az Óvárba. Az Óvárnál még egyszer telefonálok Ghansjámnak, aki figyelmeztet, hogy nem ide, hanem a Vörösvárba kellett volna mennem. Ott van a képviselői iroda a kapu mellett. Keressem Vjász-dzsít. A kapuőröknek mondom, hogy Vjász-dzsít keresem. Unottan intenek a Vörösvár-szálloda felé. Ghansjám nem ezt mondta. „Hol van a hercegnő irodája?” Erre nem válaszolnak. Gondolom, hogy meg is van tiltva nekik. Bemegyek a szállodába, ahol Vjász-dzsí mintegy tíz perc várakozás után fogad is. Elmondom, hogy egyik könyvem szeretném a hercegnőnek ajándékozni, és bemehetek-e most hozzá. Felhív valakit telefonon, és mondja, hogy másnap fél tizenegykor jöjjenek.

Másnap reggel a szállodaportások lelkesen mutatják, hogy benne vagyunk az újságban. Ghansjám meghív bennünket a családjához teázni. Elmagyarázom neki, hogy tiztől mindenképpen szeretnénk a könyvtárban dolgozni, mert ez az utolsó napunk. Egy óvárosi ház emeletét bérlí feleségével és tizenhét éves fiával. A fiú beteges, de nagyon okos, és idő előtt befejezte a középiskolát. Most egy egyéves számítástechnikai felkészítő kurzust végez, mert szeretne bejutni az egyik legjobb egyetemláncba, az Indiai Technológiai Intézetbe. A család a külföldi vendégek képeit mutogatja. Sok közülük rendszeresen náluk száll meg. Tegnap esti vörösvári kalandomat Ghansjám először nem érti. Különösen Vjász-dzsi viselkedését furcsállja, míg rá nem jön, hogy egy másik Vjász-dzsihez küldtek az örök, a luxus-szálloda könyvelőjéhez, hiszen a legtöbb külföldinek a szállodával van dolga. A tea lassan készül, és hiába mozgolódom, végül csak fél tizenegy felé indulunk tovább. Ezt a találkozót is lekéstem. A kéziratokra is csak öt-hat órám maradt. A Vadódarába visszainduló Daksának még kevesebb. A könyvtárnál is kérdezik, hogy tudjuk-e, hogy benne vagyunk az újságban?

Javában dolgozunk, mikor Ghansjám telefonál, hogy itt a hercegnő. A Vörösvár mellett a képviselői iroda van, és elkeseredek, mert jó pár politikai aktivista várokozik előttünk, többek között a körzeti elöljáró, ami a mi megyei polgármesterünk megfelelője. Ghansjám Vjász-dzsinak is megmutatja a rólunk szóló újságcikket. Hirtelen valamiért kijön az irodából a hercegnő, a politikusok és aktivisták rögtön körbeveszik. Egészen furcsa a két tucat fehérbe öltözött férfi között a rózsaszínruhás, aprótermetű nő. Egy perc alatt végez velük, és minket hív be az irodájába. Megköszönöm a lehetőséget a könyvtár használatára, és nekiajándékozom az egyik könyvemem. Mikor a kötet hátsó borítóján észreveszi Sheldon Pollock amerikai szanszkritprofesszor nevét, elmondja, hogy ő is ismeri, és amerikai tanulmányairól beszél: sajnálja, hogy nem tud tudománnyal foglalkozni. Megígéri, hogy segít a másolatok megszerzésében, de esti elutazásom előtt azok már nem lesznek meg. Valamikor vissza kell tehát jönnöm Bíkánérbe. De nem bánom, mert ez a munkám, és ezek a kéziratok megérnek még egy utat. Egyébként meg szép a város, és Ghansjám révén különösen megszerettem. Beszélgetés közben egy fényképész képeket készít rólunk. Később megtudom, hogy a másnapi újságoknak megy belőle.

Amartja Szén

Tavalyelőtt jelent meg egy sántinikétani német barátommal, Martin Kämpchennel közösen szerkesztett könyvem a Nobel-díjas bengáli költő, Tagore nemzetközi fogadtatásáról. 2011-ben ünnepelte India Tagore születésének 150. évfordulóját, és világszerte Tagore-konferenciákat szponzorált. Az ünnepi év ürügyén számos cikket kértek tőlem, négy nemzetközi konferenciára hívtak meg, és ezen kívül én is szerveztem egy konferenciát Budapesten, társszervezője voltam egy OSZK-kiállításnak,

és megjelent a bengáli irodalom magyar recepciójával foglalkozó könyvem. Annyit foglalkoztam Tagoréval, hogy a hindi kutatásaim jó időre háttérbe szorultak.

Legnagyobb figyelmet felkeltő művem a Martinnal közösen szerkesztett kötet, amelybe harmincöt tudományos cikket szerkesztettünk Tagore fogadtatásáról a világ egyes országaiban vagy egyes nyelvein. Vagy fél éven át kerestük a megfelelő Tagore-kutatókat. Egy részüket eleve ismertük, más részüket interneten kutattuk fel az alapján, hogy egy adott országban ki írt már cikket Tagoréről. A kötetben én a Közel- és Távols-Keletet, Kelet- és Közép-Európát, valamint Észak-Amerikát szerkesztettem. Martiné volt Dél-Ázsia, Nyugat-Európa és Latin-Amerika. Általában eddig nyugati vagy magyar tudósokkal dolgoztam együtt. A könyv révén azonban betekintést kaptam sok más ország tudományos életébe és tudományos színvonalába is. Az arab fogadtatásról, melyben Tagorét a szúfi misztikusokhoz hasonlították, és egyisten-hívőségét hangsúlyozták, a palesztin média vezetője írt arabul, és lefordíttatta angolra. Az egyik kínai szerző pedig egy nyolcvanas éveiben járó indológus volt, aki fiatalkorában találkozott Tagoréval. Voltak szerzők, akik gyenge angolsággal, logikai ellentmondásokkal vagy hiányosságokkal teli cikket adtak le. Több szerző hiányos lábjegyzetekkel ellátott írást küldött. Az üzbég, a nepáli és a dél-afrikai írás annyira nem felelt meg az általunk elvárt színvonalnak, hogy azokat visszautasítottuk. Az arab fogadtatás első angol fordítása érthetetlen volt, és a szerző egy újabb változatot készíttetett egy Angliában tanult természettudóssal. Az sem lett sokkal jobb, és szinte minden mondatát át kellett írnom. Volt szerző, aki egy bengáli kutató eddig publikálatlan cikkét lopta el. Voltak, akik nem értették, hogy miért nem jó a cikkük úgy, ahogy leadták. A kínai professzor például azt írta, hogy már fél az e-mailjeimtől, és átköltözik a túlvilágra, ha továbbra is javítgatni akarom a cikkét. Ettől én jédtem meg. Így sem Csang Kaj-sek szerepét, sem a kínai kommunista fogadtatás ellentmondásait nem sikerült a cikkben teljes egészében tisztázni. De aztán eszembe jutott, hogy Kínában ma sincs sajtószabadság, és a tudományos szókimondással a mi szerzőnk kerülhet bajba. Végül messze több munkával, mint azt kezdetben gondoltuk, sikerült egységes egészzé gyúrnunk a könyvet, mely bemutatja, hogy mit gondolt a világ India Nobel-díjas költőjéről az elmúlt száz évben.

Martin a kötetből adott egy példányt a telet Sántinikétanban töltő Nobel-díjas közgazdásznak, Amartja Szénnek, akinek az annyira megtetszett, hogy elvállalta, hogy nyilvánosan is beszéljen róla. A programra aztán bejelentkezett a német főkonzul és az egyetem rektora is.

Jómagam Sántinikétanban Amartja Szén házatól alig pár száz méterre laktam, de egészen az utóbbi évekig nem tudtam, hogy Sántinikétan második Nobel-díjasa lakik abban a különösen nagy házban. Mostanában naponta elbiciklizek előtte, és látom, hogy egyfajta turistalátványosság lett ez is. A riksások ide is elhosszabbítják a turistákat, akik mobiljukkal lefényképezik a házat, és bizonyára reménykednek, hogy előtűnik valahol a nagy közgazdász is.

Amartja Szén egyik központi tétele, hogy a szegénységet nemcsak a gazdasági mutatók jelzik, hanem az is, hogy az ember szabadsága mennyire teljesebb ki egy

adott környezetben. Sokat írt nemcsak India és a fejlődő világ gazdaságáról, hanem India kultúrtörténetéről is. Az indiai sokszínűséggel és a másikat tiszteletben tartó évezredek vitatkozó hagyománnyal magyarázza például, hogy míg a legtöbb volt gyarmati ország sokáig diktatúrában élt vagy él még most is, addig Indiában egy rövid szükségállapottól eltekintve működik a demokrácia. A *Bizonytalan dicsőség* című könyvében India mostani gazdasági növekedését vizsgálja, és egyben annak hiányosságaira hívja fel a figyelmet. Arról is ír benne, hogy Indiában a gazdasági növekedés csak a függetlenség elérése után indult lassan be. A gyarmati uralom alatt ugyanis nem volt jellemző. Manapság az újságok sóváran lesik minden megnyilatkozását, ő pedig magára vállalta a közéleti szereplő mivoltát. Mikor Kalkuttába érkeztem, az újságok azzal voltak tele, hogy Amartja Szén szerint a nemzetközi repülőjáratok megszűnése Kalkuttába a város gazdasági visszaesését mutatja. Ez teljes ellentétben áll a kalkuttai plakátkampánnyal, amely a kormányzó párt vezetőjének fényképével díszített grafikonokat ábrázolva mutatja be, hogy Bengál gyorsabban fejlődik, mint India egésze.

Az indiaiak odafigyelnek rá. Nemcsak Indiának, de az egész Keletnek, Japántól az arab viláig az egyik sajátossága a tekintély tisztelete. A „Keletről” manapság nem lehet egységesen beszélni, hiszen az beláthatatlanul sokszínű. A tekintélytisztelet azonban mindenütt erősebb, mint „Nyugaton.” India Amartja Szénben megtalálta azt a tekintélyt, akire figyelhet.

A könyvbemutató programunkat nem nagyon hirdetik. Én még meghívót sem kapok. Az egyik főszervező az utolsó napig úgy tudja, hogy Szén lemondta a részvételt. Én csak arról tudok, hogy az egyetem az alkalmazottaknak kiküldött egy meghívót, amelyben megemlíti, hogy Amartja Szén „méltóságteljes jelenlétével” (*graceful presence*) fogja megtisztelni az eseményt. Angliában az ilyen kifejezésen elmosolyodnak. Nekem a program előtt az az egyik problémám, hogy milyen ruhát vegyek fel. Zakót az indiai úton nem hordok magammal. Sántinikétanban nem hiszem, hogy lehet venni vagy csináltatni. Kalkuttába nem akarok megint elmenni. Martin egy színes indiai kurtát ad kölcsön, mert ő is olyat fog viselni. Végül aztán egy jobbfajta európai ing mellett döntök.

Eddig csak egy Nobel-díjassal találkoztam, Teréz anyával Kalkuttában, aki a magyarországi nővérekre vonatkozó kérdésével annak idején zavarba hozott, mert alig tudtam róluk valamit. A programra biciklizve az jár a fejemben, hogy a legjobb lett volna, ha nincs is ez a program. Szén professzor mellett mindnyájan eltörpülünk, de leginkább én. Fél órával a program előtt már a helyszínen vagyunk. Csak most van időm a beszédem vázlatát papírra vetni. Aztán lassan szivárognak az emberek, köztük az előadók is megérkeznek. Martin annak rendje-módja szerint engem is bemutat mindegyiknek. Szén professzort fényképeznek és operatőrök hada veszi körül. Vele aztán csak egy mondatot tudok váltani. Azzal köszönt, hogy olyan a nevem, mint egy indiaié.

A színpadon megint megijedek. Nekem is jó lett volna olyan írott beszéddel készülnöm, mint az alapos német Martin. Ha elkezdek izgulni, belezavarodok. Iste-

nem, most segíts meg! Az ilyen félelmek és nyugalmak akaratomon kívül állnak. Nem törődöm velük. Látom, hogy Szén is ugyanolyan kicsi papíron tartja a jegyzeteit, mint én. A többieknek mind írott előadása van. Igyekszem rövid lenni. Én kissé provokatív szöveggel készültem. Arról beszélek, hogy éltem Sántinikétanban, és Tagorét a bengáliak szemével látom, akik őt „az egész világ költőjének”, *visvaka-vin*ak mondják, és Bengálban ma is páratlan tisztelet övezi. De szembe kell nézni a ténnyel, hogy a világ elfelejtette. Vezető értelmiségiek ma már nem beszélnek róla. Mai nemzetközi jelenléte egyrészt a világban szétszóródott bengáliaknak, az indiai állam által a Tagore ünneplésébe pumpált pénzeknek és a bengálival foglalkozó indológusoknak köszönhető. Tagore bengáli költészete gyönyörű, de ma alig jut el a világba. Amartja Szén is hasonló dolgokról beszél, és elmondja, hogy ideje, hogy Tagorét kritizáljuk, ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy ne tiszteljük többé.

Az utolsó szónok a rektor, aki beszéde elején egy eddig angolra le nem fordított visszaemlékezést olvas fel Tagorétól. Arról, hogy mennyire izgult, mikor Londonban egyik este egy híres szobrász meghívta, hogy T. S. Eliot és más vezető értelmiségiek előtt olvassa fel a verseit. Ő felolvasta a verseket, és az angolok csendben végighallgatták. Mikor hazament, az járt a fejében, hogy teljes kudarccal végződött az est. Másnap aztán elragadtatott levelek érkeztek. Eliot előszót írt a versek angol kiadásához, ami alapján a következő évben Nobel-díjat kapott a költő. Mivel őt beszélő van, mindegyikünknek rövidnek kellene lennie, de a rektor beszéde kissé hosszú. Szén professzor a mobilján matat közben. A programot a sántinikétani „himnusz”, az *Amádér Sántinikétan* zárja, amit mindenki állva énekel. Szén professzor azonban a himnusz kezdete előtt mond valamit Martinnak, és elmegy. Míg mindenki állva a himnuszt énekli, ő kamerák kereszttüzében kivonul az előadóteremből. Én azt gondolom, hogy a rektor elhúzódó beszéde irritálta, de a himnusz egy-két percét nyugodtan megvárhatta volna, hiszen ez sértés az egyetem felé. Martin később elmeséli, hogy azt mondta, hívást várt telefonon, és azért kellett elmenie. Ő az idős emberek idegességével magyarázza, hogy nem állta végig az éneket, ami egyébként sem nemzeti himnusz.

A másnapi sajtó Amartja Szénről ír. Rólunk alig esik szó. De ez várható volt, és nem is bánjuk.

Néhány nap múlva szantál barátném, Szumati kíséretében meglátogatom egy szobrász ismerősömet egy távoli faluban. Ő nem szantál ugyan, de mivel a faluban ő is szantál gyerekek között nőtt fel, Szumatival szantál nyelven vált néhány szót. Azután a kedvemért bengálira váltanak. Diákkoromban tanítottam neki egy kicsi angolt, amit azóta is emleget. Most elmondja, hogy Szén professzor az utóbbi napokban beteg volt, és pár napja el is utazott Delhibe. Valószínűleg az előadás napján is beteg volt, és azért ment ki annak vége előtt, mikor mindenki szoborrá változott a himnusz alatt, hogy a sajtó ne ostromolhassa kérdésekkel, mikor ő pihenni akar.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

RUZSA FERENC

A racionalitás Indiában

KELÉNYI BÉLA

„Abogy azt a régi mesterek tették” – a tibeti thangkafestés technikájának egy szóbeli hagyományja

KOUDELA PÁL

Észrevételek a kelet-ázsiai régió történeti-kulturális megközelítéséhez

MŰHELY

PAJOR SÁNDOR

Śāṅkarasvāmin Nyāyapraveśāja, avagy egy buddhista logikai kézikönyv a hatodik századból

SZÁLER PÉTER

Rávanárdzsunija – Bevezetés és fordítás (részlet)

BANGHA IMRE

Indiai napló 2016. Második rész

